

УДК 657.1:005.44(575.2)
DOI 10.58649/1694-9099-2025-4-332-335

БОТОБЕКОВ А.Б., ТЕМИРОВ Н.Ж.
Жусуп Баласагын КУУ
БОТОБЕКОВ А.Б., ТЕМИРОВ Н.Ж.
КНУ имени Жусупа Баласагына
БОТОВЕКОВ А.Б., ТЕМИРОВ Н.Ж.
KNU Jusup Balasagyn

УЧУРДАГЫ ИЛИМИЙ ЖАНА ОКУТУУНУН АДАБИЯТТАРЫНДАГЫ БАШКАРТУУЛУКТУН МАЛЫМЫНЫН МАҢЫЗЫ МЕНЕН МААНИСИ

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЁТА
В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ И УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF MANAGERIAL ACCOUNTING
IN MODERN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL LITERATURE

Кыскача мүнөздөмө: Башкартуулуктун малымын ар кандай орус тилиндеги ар түркүн тармактык сөздүктөрдө ар кандай болуп аныкталынат. Башкартуулуктун малымын изилдеген окумуштуулары өздөрүнүн (жекелик) аныктамаларын түрлүү түрдө көрсөтүп жазышкан. Биздин изилдөөбүз алыскы жана жакынкы чет өлкөлүк менен мекенибиздин окумуштууларынын аныктамаларын аңыздап, Кыргыз Республикасындагы окумуштуулардын чөйрөсүнө башкартуулуктун малымы жөнүндө жеке оюбузду билдирип жазалы дедик.

Аннотация: Сегодня управленческий учёт не закреплён законодательно, а также необязателен для внедрения его в организацию. Все это обусловило то, что управленческий учёт в различных тематических словарях по-разному представлен. Авторы, занимающиеся исследованиями в области управленческого учёта, также приводят свои определения, которые в статье проанализированы и показаны научному сообществу Кыргызской Республики наши собственные воззрения по поводу управленческого учёта.

Abstract: Today, managerial accounting is not legally regulated and is not mandatory for implementation within organizations. As a result, definitions of managerial accounting vary across different thematic dictionaries. Researchers working in the field of managerial accounting also provide their own interpretations. After analyzing these definitions, we aim to present to the scientific community of the Kyrgyz Republic our own perspective on the nature of managerial accounting.

Негизги сөздөр: башкартуулуктун малымы; өзгөчөлөтүп берүү; текшерүү; аңыздоо; чарбалык каттоо; чарбалык укуктуулугу; башкаруунун мүчөлүгү; ааламдаштыктын жүрүшү; каржаттык салымдары; маржиналдык каттоо; артыкташуунун жөндөмдүүлүгү; каржылык малымдоо; божомолдоо; өндүрүштүк каттоо; башкаруу малымдыгынын тутуму.

Ключевые слова: управленческий учет; идентификация; контроль; анализ; бухгалтерский учет, хозяйственное право; управленческий аппарат; процессы глобализации; инвестиция; маржинальный учёт; конкурентоспособность; финансовый отчёт; планирование; производственный учёт; система управленческой отчетности.

Keywords: managerial accounting; identification; control; analysis; financial accounting; business law; management apparatus; globalization processes; investment; marginal accounting; competitiveness; financial statement; planning; production accounting; managerial reporting system.

Башкартуулуктун малымынын маңызы ар учурда ар кандай мааниде аныкталгандыгы, жана дагы бир нерсени өлчөп жатканда дайыма кандайдыр бир божомолдоолору бар болгондугу; – ар бир чарбада өлчөөлөрдүн

жүргүзүлүшү милдеттүү болбогондугу, менен чогуу; – себеп болушат. 1-тизмекте, бир канча орус тилдеги сөздүктөрүндө башкартуулуктун малымы жөнүндөгү түшүнүктөрү берилди.

1-таблица. Башкартуулуктун малымы боюнча орус тилдеги ар кандай тармактардын сөздүктөрүндө

Сөздүктүн түрү	Башкартуулуктун малымынын аныкталышы
Бизнестик адистердин сөздүгү	Башкаруунун жумушчуларына маалыматтарды алдын ала божомолдоого, текшерүүгө жана жүрүп жаткан өндүрүштүк менен коммерциялык ишмердүүлүктү башкарып туруу үчүн – өзгөчөлөп, өлчөп, аңыздап, даярдап, үлгүлөп жана өткөрүп берилиши болот.
Экономикалык сөздүгү	Чарбанын (уюмдун) башкармалыгына пайдалуу болгон маалыматтарды табып берүүнүн милдеттин аткарган чарбалык каттоонун бир (түзүмдүк) бөлүгү болот,
Улут жана маданият. Оксфорддук сүрөттөнгөн сөздүгү	Башкармалыктын текшерүүсүнө жана башкаруу чечимдерине аткарып турушуна жардам берчү каржылык маалыматтардын камдалыштыгы болот.
Экономика (чарба) -математикалык сөздүгү	Бир чарбанын ички колдонуучуларына – ар кандай деңгээлдик башкаруучуларына натыйжалуу башкарып туруулары үчүн чарбалык каттоонун негизги максаты – маалыматтарды чогултуунун, иштетүүнүн жана жиберүүнүн өзгөчөлөнгөн бөлүгү болот.
Чарбалык каттоо, салыктары, чарбалык укуктуулугу	Чарбанын (уюмдун) башкаруу мүчөлүгүн болжолдоого, башкарууга, текшерүүгө мүмкүндүгүн түзүүчү (берүүчү) маалыматтарды камдоонун чарбалык каттоонун бир тутумчасы болот.
Башкартуулуктун малымындагы адистик сөздүгү	Ишкананын башкаруу чынжырчасына, анын чарбалык ишмердүүлүгүндө жана башкаруу чечимдерди кабыл алуунун жүрүшүндө болжолдоону, эсептөөнү жана текшерүүнү мүмкүн кылган каржылык жана башка маалыматтарды өзгөчөлөп, өлчөп, топтоп, аңыздап, даярдап берилиши болот.

Булак: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-upravlencheskogo-ucheta>

1-тизмекте берилген башкартуулуктун малымынын аныктамаларын аңыздаганыбызда, башкартуулуктун малымын сөздүктөрдүн көпчүлүгү, бир гана башкартуулуктун малымындагы адистик сөздүгүнөн башкалары, башкартуулуктун малымынын эң башкысын – аңыздоону белгилешпей кетишет экендигин, баса көрсөтүп кеткибиз келди.

Биздин оюбузча, башкартуулуктун малымына болгон көз караштары, экономикалык тутумдун улам өзгөрүп турушуна ылайык, жана ааламдаштыктын жүрүшүнө байланыштуу болуп; – өзгөрүп турган. Мисалы, И.А. Аврованын пикири боюнча, ар бир өлкөдө «башкартуулуктун малымы» түшүнүгү боюнча ар кандай:

- Германияда мааниси «чыгымдардын жана натыйжалардын эсептелиши»;

- АКШында, Англияда жана Канадада маанисине божомолдоо, каттоо, текшерүү менен чыгымдар менен кирешелердин аңыздалышында, каржылык жана өндүрүштүк каражаттык салымдары;

- Францияда – маржиналдык каттоо – алдын ала маржнналдык пайда көрсөткүчү

аркылуу башкаруу чечимдерди табып жактап берилиши;

- Орусияда – башкартуулуктун малымы – чыгымдардын, сарпталыштардын жана өндүрүмдүн нарктуулугунун маалыматтарын чогултуунун жана үлгүлөөнүн тутуму; – маанисинде колдонулат. [1]

Ошону менен, 2008-жылы профессор Д.К. Омуралиеванын жана А.А. Сатмырзаевдин Т. Рыскулов атындагы Казак экономикалык университеттин 3-№ундагы Жарчысынын 134-б. Чыгымдардын директ-костингдик каттоонун ыкмасында башкартуулуктун малымын коштоп туруучу бөтөнчө бөлүгү катары каралат.

2009-ж. Ч.К. Сыдыкованын КРСУнун 4-№ундагы вестнигинин 124-б. «Ишканадагы башкартуулуктун малымынын мааниси» макаласында: Башкартуулуктун малымы – ишкананы башкаруу тутумунун эң маанилүү бөлүлүгү болуп, анын башкаруучулары божомолдоого, текшерүүгө жана башкаруу чечимин кабыл алууга мүмкүн кылуучу маалыматтардын камдалышы» – деп жазып. «Учурубиздагы ишкана өзүнүн ишмердүүлүгүнүн чыгымдарынын жана натыйжасынын

чындыкка жакын малымдарына негизделген башкартуулуктун малымынын тутумун ишке киргизмейинче эффективдүү (сарамжалдуу) болуп иштей албайт» – деп жазган.

2010-жылы Э.У. Кулованын көз карашы боюнча докторлук диссертациясында, башкартуулуктун малымы – уюмдун чыгымдары, ишмердүүлүктүн натыйжасы жөнүндөгү маалыматтарды чогултуунун, иштетүүнүн жана ишкананын ичиндеги жетекчилерине же менеджерлерине топтоп берип, малымдардын аңыздаланышынын негизи болуп, башкартуунун чечимдеринин кабыл алынышын, ал чечимдердин текшерилишин жана андагы болгон жарактоолорду сарамжалдуу бөлүнүшүнүн – тутуму болот, деп жазган. [3]

2014-ж. Б.Ш. Ишекееванын авторефератында «Башкартуунун малымы – бул ишкананын чыгымдарын жөндөтүп текшерилишин жана башкаруу чечимдерди кабыл алынышын маалыматтары менен камдоонун тутуму» – деп аныктаган. [6]

2018-ж. Н.А. Султанмуратованын КРСУнун Илимий-практикалык конференциясына арналган вестнигинин 5-б. «Башкартуунун малымы – улуттук экономикага ылайыкташкан, ишкананын эффективдүү (сарамжалдуу) иштешин жана башкаруу чечимдерин кабыл алышын камдай турган маалыматтык тутуму болот» – деп жазган. [5]

2020-ж. С.А. Байгазиеванын Кыргызстандын экономикасы жана каржылары 2-№ундагы журналынын 70-б. «Башкартуулуктун малымынын маалыматы ишкананын эффективдүүлүгүн жана башкаруу чечимдерди кабыл алууга аңыздалыштын негизин түзүп, артыкташуунун жөмдөмдүүлүгүн жогорулашына алып келет» – деп жазган. [7]

Ч.Т. Хорнген, Дж. Фостер боюнча: «Башкартуулуктун малымы – бир нерсени башкаруу үчүн керек: малымдарды өлчөөнү, малымдарды аныктоону, малымдарды чогултууну, малымдарды тутумдаштырууну, малымдарды аңыздоону, малымдарды бөлүштүрүүнү, малымдарды талдап жана жеткизип же жиберип берүүнү камсыздап турган жүргүзүүлөрү болот» – деп жазышат.

С.А. Николаеванын аныктамасы боюнча: «Башкартуулуктун малымы малымдарды чогултуу, малымдарды алдына алуусу, малымдарды көзөмөлдөөсү, чарбалык ишмердүүлүктө бар болгон чыгымдарды жана анын жыйынтыктарын өстүрүү жөнүндөгү

малымдардын аңыздаланышы, уюмду ыкчам түрдө башкартуу үчүн, башкаруу чечимдерин ыкчам түрдө кабыл алууга, анын каржылык жыйынтыктарын сарамжалдуу кылууга – багытталган маалымдары болот» – деп жазат.

Мындай аныктамалар: кээ бир аныктоочулардын башкаруу ишмердүүлүгүнүн милдеттерин аныкташып, кээ бири – башкаруунун максаттарын да кошуп коюшат. Ошонун себебинде, башкартуулуктун малымы башкаруучулардын (же кимдир бирөөнүн буйругуна ылайык) уюмдарды (чарбаларды) «башкаруусу» үчүн, бир чечимди кабыл алууда керектүү малымдарды иштеп чыгууга көздөгөн – бир канча иш-аракеттердин жалпылыгы болушат. Чындыгында, башкаруучулар же башкартуучулар (менеджерлер) жекече өздөрүнө гана таандык чечимдерди, малымдардын чогулушун, малымдардын «талдалышын же аңыздалышын» күтпөй турушуп; – кабыл алып коюшат. Чакан чарбаларда (ишканаларда, мекемелерде же уюмдарда) «малымдарды чогултуунун, малымдарды талдоонун же аңыздоонун ж.б....» турукташып калган тутуму жок болуп туруп, аларды башкартуунун чечимдери ири чарбалардагы (ишканалардагы, мекемелердеги же уюмдардагы) малымдарында кабыл алынган чечимдерге ылайык эмес, андагы башкаруу чечимдерди бир-эки-үч же андан көбүрөөк башкартуучулардын же жумушчулардын «оюнда гана жаралып жаткан» чечимдерди кабыл алып турушат. Ошентип, чакан чарбаларда башкартуулуктун малымы түзүлүп калбаса деле, аларда башкартуулуктун малымдары бар, анткени аларда эң башкысы – маалыматтык алмашуулары, чарбанын ичинде гана эмес, чарбанын ички жана сырткы чөйрөлөрү менен болгондору; – да бар болот. Маалыматтардын алмашуусу – бир катар малымдардын чогулушун жана ал малымдардын үсүндө иштешин, кээ бир учурларда, малымдардын аңыздаланышын (аңыздалынышын) жана көзөмөлдөнүшүн (көзөмөлдөлүшүн) талап кылат, бирок, баардык учурларда маалыматтык алмашуу башкаруунун чечимдерин кабыл алынуусун себептей турган малымдардын чөйрөсүн түзөт.

О.С. Красова жана С. Аверчев «АКШдагы башкартуулуктун малымы» китебинин авторлору башкартуулуктун малымын ишкананын чарбалык тутумунун бир бөлүгү болуп, ал сырткы колдонуучулардын тобуна – акционерлерге (акция ээлерине), карыздоочуларга, жөндөтүп салыктык

мүчөлөрүнө, каржылык малымдоону даярдоону өзгөчөлөнтүп киргизишет. Башкартуунун малымы ишкананы башкарууда каржылык маалыматтарды өзгөчөлөп, өлчөп, чогултуп, аңыздап, даярдап, үлгүлөп башкартуучуга (менеджерге) беерилиши болот. Башкартуунун малымы каржылык маалыматты менеджерлердин уюмду алдын ала божомолдоосунда, эсептөөсүндө жана башкаруусунда колдонушуп, уюмдук жарактоолорун эң натыйжалуу иштетүүгө жана аларды толук катталышына өзгөчөлөтүп, өлчөлүп, чогултулуп, аңыздалып, даярдалып берилиштери болушат – деп жазышкан. [8]

«1-Башкартуулуктун малымы» окутуунун куралында башкартуулуктун малымы чарбанын (уюмдун) катталышы болуп, менеджерлерге каржылык да, каржылыксыз да маалыматтарын камдап берип, чарбанын максатына жеткирет – деп аныкталынат. Башкартуулуктун малымы чарбаны башкарууну жүргүзгөн бир бөлүгү болот. Ал менеджерлерге чарбанын ишмердигин алдын ала божомолдоого жана текшерүүгө, жыйынтыктарын өлчөп эсептеткенге жардам берет. Башкартуулуктун малымына кызыкчылыктардын кеңейиши, улам алмашып турган өзгөрүүлөрдүн шартында менеджерлерге жардам бергендиги болот. [9]

В.В. Ковалев болсо, башкартуулуктун малымы чарбанын башкаруу жумушчуларына божомолдоого, текшерүүгө жана анда жүрүп жаткан өндүрүштүк менен коммерциялык иштерди башкарууга керек болгон маалыматтарды өзгөчөлөнтүп, өлчөп, чогултуп, аңыздап, даярдап, үлгүлөп берилиши болот. Башкартуулуктун малымы ички маалыматтарына киришет. [10]

Башкартуулуктун малымынын чөйрөсүнүн чилистени жана атактуу экономисти Колин Друри башкартуулуктун малымы чарбанын ичиндеги адамдарына негизделген башкаруунун чечимдерин кабыл алууга жана анын натыйжалуугу менен жүрүп жаткан жүргүзүүлөрдүн өндүрүмдүүлүгүн жогорулаткан маалыматтардын берилиши болот. Башкартуулуктун малымын чарбадагы ички катталыштыгы деп атасак болот. [11]

Ошентип, башкартуулуктун малымы көпчүлүктөн, ар түркүн бөлүктөрдөн түзүлгөн, бир катар талаптарга жооп берүүчү татаал тутуму болуп, сапаттуу башкаруу чечимдерин кабыл алынышын мүмкүн кылган каражаты болот.

Биз жүргүзгөн аңыздообуздун жыйынтыгында, окумуштуулардын көбү башкартуулуктун малымына: божомолдоону, өндүрүштүк каттоону, башкаруу малымдыгынын тутуму, жарактоолорду сарамжалдуу пайдаланууну жана башкаруу аңыздоонун тутуму; бөлүктөрү кошулушушу керек, деп ойлошот.

Башкартуулуктун малымы кандай татаал болуп болбосун, анын жүрүшү бир уюмду (ишкананы, мекемени же чарбаны) башкарылышы менен байланыштуу болуп, бир канча: болуп өткөн жүрүштөрдүн аңыздалышынын негизинде алдыда түзүлө турчу шарттарга сунуштарын берүүгө; башкарылып жаткан уюмга эгебейсиз, ыкчам башкаруу чечимдери менен камдап турууга; – максаттарына жеткирет.

Колдонулган адабияттары

1. Аврова И.А. Управленческий учёт. – Москва: Бератор-паблишинг, 2007, 324 с.
2. Омуралиева Д.К., Сатмырзаев А.А. Использование системы “директ-костинга” в учете затрат // Вестник Казахского экономического университета им. Т. Рыскулова, 2008, №3, с. 134-137.
3. Кулова Э.У. Совершенствование бухгалтерского учета и аудита в КР: автореф. докт. дисс – Бишкек, 2014.
4. Сыдыкова Ч.К. Роль управленческого учёта на предприятии // Вестник КРСУ, 2009, №4, с. 124.
5. Султанмуратова Н.А., Сыдыкова Ч.К. Проблемы постановки управленческого учёта на предприятии // Материалы научно-практической конференции КРСУ. – Бишкек, 2018, с. 47.
6. Ишекеева Б.Ш. Совершенствование управленческого учёта, анализа и контроля затрат на перерабатывающих предприятиях: автореф. ... дис. – Бишкек, 2014, с. 5.
7. Байгазиева С.А. Управленческий учёт как инструмент повышения эффективности деятельности предприятия // Экономика и финансы Кыргызстана, 2020, №2, с.70.
8. Аверчев И.В. Управленческий учёт: принципы и практика; Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирнова. – Москва: Вершина, 2007, 512 с.
9. Управленческий учет 1: учеб. пособ; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс Букс, 2007, 624 с.
10. Ковалев В.В. Финансовая отчетность. Анализ финансовой отчетности (тендиктикке киришүүнүн негиздери): учеб. пособ. – 2-изд., перераб. и доп. – Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006, 432 с.
11. Друри К. Управленческий и производственный учёт. Вводный курс: учеб. для студентов вузов. – 5-е изд., перераб. и доп. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2015, 735 с.

Рецензент: э.и.д., профессор Алыбаев Ж.Б.